

Agnieszka Zabłocka-Kos, *Zrozumieć miasto. Centrum Wrocławia na drodze ku nowoczesnemu city 1807–1858*, Wydawnictwo VIA NOVA, Wrocław 2006, s. 447, 14 s. tabl. kolor. (w tym 1 złoż.), il. 170

W omawianej monografii przedstawiono wyniki badań nad architektoniczną modernizacją śródmieścia Wrocławia w pierwszej połowie XIX w. Dla Autorki pretekstem do zaprezentowania zmian architektury Wrocławia było kształtowanie się *city* – architektoniczno-funkcjonalnej przestrzeni charakterystycznej dla dużych miast okresu industrializacji, w której dominowały funkcje handlowo-usługowe, wzrastała liczba ludności pracującej, natomiast liczba ludności zamieszkującej spadała lub zmniejszał się jej udział w ogóle ludności przebywającej na obszarze *city*. W miastach europejskich wykształcenie się *city* przebiegało dwiema drogami. Pierwszą z nich była modernizacja terenu Starego Miasta (*city* w obrębie średniowiecznej lokacji), drugą zaś rozwój nowoczesnego centrum-*city* poza średniowiecznym obszarem staromiejskim. Wrocław należy do ośrodków, w których *city* kształtowało się w oparciu o architektoniczne i funkcjonalne przemiany Starego Miasta. Zdaniem Autorki proces ten rozpoczął się w 1807 r., kiedy podjęto decyzję o rozbiórce fortyfikacji, a w latach 1858–1861 wrocławskie Stare Miasto weszło w tzw. dojrzałą fazę *city*.

Książka składa się z trzech części, wyodrębnionych na zasadzie chronologicznej, z przedmiotowymi podrozdziałami. W pierwszej części *Reformy państwa pruskiego impulsem dla wielkomięjskiego rozwoju Wrocławia (1807–1820)* Autorka omawia uwarunkowania i skutki zmian zagospodarowania terenu Starego Miasta na początku XIX w., które trwale wpłynęły na architektoniczno-urbanistyczne oblicze miasta. Do podstawowych okoliczności sprzyjających architektonicznemu i funkcjonalnemu rozwojowi śródmieścia należały: demontaż umocnień fortyfikacyjnych, sekularyzacja katolickich dóbr kościelnych, wyburzenie średniowiecznych sukiennic oraz włączenie do miasta przedmieść.

Odzyskanie terenów pofortecznych przysporzyło władzom Wrocławia wielu problemów. Przede wszystkim konieczne stało się uregulowanie stosunków własnościowych na tym terenie oraz określenie sposobu jego zagospodarowania. Władze miasta zadecydowały, że poforteczny teren zostanie podzielony na dwie części: pierwszą przeznaczono na nową dzielnicę mieszkaniową, a drugą na urządzenie promenady z fosą. W ten sposób władze pogodziły postulaty mieszczan, którzy tradycyjnie w śródmieściu upatrywali najlepszej lokalizacji na zabudowę mieszkalną oraz interesy władz państwowych. Warto bowiem podkreślić, że przez wydzielenie przestrzeni wolnej od zabudowy władze państwowe mogły w razie potrzeby dysponować tym terenem.

Przy omawianiu realizacji planu zagospodarowania terenów pofortecznych oraz zmian zachodzących w dzielnicy mieszkaniowej Autorka porównuje Wrocław z Berlinem, Poznaniem, Monachium, Poczdamem oraz Frankfurtem nad Menem. Przedstawia genezę, strukturę architektoniczną, funkcje i polityczny kontekst przedsięwzięć realizowanych na terenach pofortecznych – trzech reprezentacyjnych placów i promenady. Kolejne podrozdziały zostały poświęcone architektoniczno-urbanistycznym zmianom dzielnicy mieszkaniowej. Jej przeobrażenia przebiegały podobnie jak w innych dużych miastach europejskich. W pierwotnej dzielnicy willowej stopniowo powstawały kamienice czynszowe i budowle publiczne. Władze Wrocławia ponosiły niewielkie koszty budowy siedzib administracji publicznej, bowiem dla jej potrzeb przystosowano budynki poklasztorne. Kilka tego typu obiektów oddano również uniwersytetowi.

Interesujące są podrozdziały traktujące o przebudowie bloku śródrzynekowego. Autorka zapoznaje czytelnika z genezą i realizacją koncepcji wytyczenia nowej ulicy sukieników, zabudowanej domami ze sklepami i mieszkaniami dla właścicieli. Podobne handlowe ulice – charakterystyczne dla *city* – powstawały na początku XIX w. w Berlinie i Paryżu, i do tych rozwiązań urbanistycznych nawiązywano we Wrocławiu. Na początku lat dwudziestych XIX w. modernizacja bloku śródrzynekowego objęła domy na stronie rymarzy, które zamykały blok śródrzynekowy od strony północnej.

Część druga monografii została zatytułowana *Mieszczanie i szlachta siłą sprawczą modernizacji centrum 1815–1840*. Elitą finansową mieszczaństwa było kupiectwo, a zatem nie dziwi fakt, że publiczną zabudowę centrum zapoczątkowało wystawienie siedziby korporacji kupieckiej. Autorka omawia instytucjonalne dzieje giełdy i prezentuje architektoniczny opis jej budynku (Resursy Kupieckiej z pomieszczeniami giełdowymi) na placu Solnym. Następnie przedstawia formy zagospodarowania przestrzeni obecnego placu Wolności oraz placu Solnego. Poznajemy także historię budowy kilku pomników, masonskiej loży „Fryderyk pod Złotym Berłem”, synagogi „Pod Białym Bocianem”, szkoły miejskiej (wyższej) oraz Teatru Miejskiego. Autorka zwraca uwagę na rozwiązania architektoniczne, funkcje budynków oraz ich miejsce w zagospodarowaniu przestrzeni śródmieścia.

Wznoszeniu gmachów publicznych towarzyszyło powstawanie zabudowy mieszkalnej. Prestiż śródmieścia zadecydował, że w drugiej i trzeciej dekadzie XIX w. domy mieszkalne budowali tam przedstawiciele najwyższych warstw

mieszczañstwa i arystokraci. Zatrudnieni przez nich architekci realizowali najnowsze koncepcje reprezentacyjnej architektury mieszkaniowej, jak połączenie pałacu i kamienicy, czyli tzw. pałacowa kamienica. Przykładem autoprezentacji były domy wrocławskich architektów, które odzwierciedlały ich architektoniczne upodobania, a także osobowość. Dom Karla Ferdinanda Langhansa był wzorowany na angielskiej willi palladiańskiej i ukazywał ambicje i pozycję architekta, Johann Friedrich Knorr zaprojektował dla siebie powściągliwą w formie willę z motywem belwederu i – jak określiła Autorka – był to dom introwertyka, Julius Schultze natomiast wystawił obszerną willę w dużym ogrodzie, która łączyła cechy domu reprezentacyjnego i wygodę pomieszczeń mieszkalnych.

Okres budownictwa pałacowego i willowego na terenie staromiejskim zakończył się u schyłku lat trzydziestych XIX w. Od tego czasu zagospodarowanie przestrzenne i infrastruktura zabudowy Starego Miasta coraz wyraźniej nabierały cech *city*. Problemy te zostały omówione w trzeciej części książki *U progu city (1840–1858)*. Dużo miejsca Autorka poświęca także rozbudowie zespołu nazwanego Forum Królewskie, któremu nadano kontekst polityczny. W pobliżu pałacu królewskiego (przy obecnym placu Wolności) ulokowano zespół budynków przeznaczonych dla urzędów wojskowych, gmach sejmu prowincji śląskiej oraz siedzibę sądu miejskiego.

Kierunek przestrzennego rozwoju Wrocławia zmienił się po wybudowaniu w latach 1842–1844 trzech dworców kolejowych w południowej i południowo-zachodniej części miasta. Punkt ciężkości centrum zaczął przesuwać się w stronę Przedmieścia Świdnickiego, które przez następne dziesięciolecia XIX w. przekształcało się w tzw. otulinę *city*. Jednocześnie centrum Wrocławia nabierało coraz więcej architektonicznych i społecznych cech śródmieścia doby industrializacji – regulacji i modernizacji zabudowy towarzyszyło wkraczanie do centrum uboższych grup społecznych. Tradycyjna elita miasta „wycofała się” w kierunku Przedmieścia Świdnickiego.

Dalej Autorka omawia oświatowe inwestycje finansowane ze środków publicznych. Podkreśla przy tym, że władze miasta wykazywały niewielkie zaangażowanie w modernizację miasta. Teza ta jest dyskusyjna, co potwierdzają wcześniejsze rozważania Autorki na temat zagospodarowania centrum Wrocławia.

Końcowe podrozdziały książki traktują o budownictwie mieszkaniowym, sytuacji mieszkaniowej wrocławian i towarzyszącej mieszkalnictwu infrastrukturze usług. Autorka poddała analizie funkcjonalne typy zabudowy oraz układy konstrukcyjne, stylistykę i architektoniczne rozwiązania stosowane przy wznoszeniu i modernizacji kamienic. Właścicielami nowych kamienic byli przeważnie kupcy i przedstawiciele inteligencji. Standard i stylistyka domów należących do kupców były zróżnicowane, natomiast wspólną cechą było to, że na parterze wprowadzano ciąg handlowy, nierzadko sklepy były połączone z magazynami i kantorami.

W niektórych podrozdziałach trzeciej części pracy Autorka zrezygnowała z dotychczasowego porządku chronologiczno-rzeczowego, swobodnie operując czasem oraz przestrzenią i prowadząc czytelnika nie tylko po ulicach i zaułkach Starego Miasta, ale wychodząc poza tytułowe centrum Wrocławia na przed-

mieścia. Taki sposób prezentacji wymaga od czytelnika dobrej znajomości topografii miasta, a dynamika opisywanego okresu znalazła odzwierciedlenie w dynamice przekazu. Można przy tym odnieść wrażenie, że Autorka stara się maksymalnie wykorzystać obficie zgromadzony materiał źródłowy, co w niektórych fragmentach prowadzi do zbytowego nasycenia wywodów przykładami. Niezależnie od tych uwag, trzecia część pracy jest bardzo ciekawa, do czego przyczyniło się połączenie architektonicznych opisów z wątkami społecznej historii Wrocławia.

Autorka wykorzystała źródła znajdujące się w archiwach, bibliotekach i muzeach w Polsce i w Niemczech. Podstawę materiałową pracy stanowią przede wszystkim plany i projekty architektoniczne oraz akta dotyczące budowy obiektów. Szczegółowe, architektoniczne opisy Autorka uzupełniła o rozważania nad genezą budowy obiektów oraz wpływem zlecniodawców, inwestorów i architektów na kształt i funkcje budowli. I właśnie w szeroko rozumianej problematyce historii architektury i architektonicznego opisu Autorka zaprezentowała doskonały warsztat badawczy architekta i historyka sztuki. Zaletą monografii jest to, że w tle dziejów architektury Autorka przedstawia polityczne, społeczno-gospodarcze i administracyjne uwarunkowania architektoniczno-urbanistycznych zmian Wrocławia. Niektóre okoliczności odnoszące się do społeczno-gospodarczej historii miasta zostały jednak przedstawione zbyt ogólnikowo, na co zwrócić uwagę badacze dziejów miasta.

Książka Agnieszki Zabłockiej-Kos wpisuje się w bogaty zestaw publikacji o historii architektury Wrocławia. Omawianą rozprawę wyróżnia szeroki zakres podjętych problemów oraz architektoniczny opis różnego typu obiektów i kompleksów budowlanych. Monografia powinna zainteresować historyków sztuki, badaczy zajmujących się przemianami dużego miasta w okresie industrializacji, a także urbanistów.

Na uwagę zasługuje staranne wydanie książki. Tekst ilustrują i uzupełniają liczne fotografie planów i projektów architektonicznych, planów miasta, obrazów, grafik i pocztówek z XIX w. oraz fotografie obiektów zrobione w XX w. Myślę, że w książce należałoby także zamieścić szczegółowy plan centrum Wrocławia z połowy XIX w., który ułatwiłby czytelnikowi przestrzenną orientację w opisywanych zmianach architektoniczno-urbanistycznych. Książka zawiera streszczenie w języku niemieckim, bibliografię oraz dwa indeksy – nazwisk i instytucji oraz ulic.

Anna Bitner-Nowak